

De wedergeboorte van gezag in de sociologie

Evelien Tonkens

Christien Brinkgreve (2012) *Het verlangen naar gezag: Over vrijheid, gelijkheid en verlies van houvast*. Amsterdam: Atlas Contact. 256 pagina's, € 21,95, ISBN 9789045022307.

Jurriën Rood (2013) *Wat is er mis met gezag?* Rotterdam: Lemniscaat. 300 pagina's, € 19,95, ISBN 9789047705253.

Gezag geniet ineens weer sociologische en maatschappelijke belangstelling. Gezag mag weer. In de jaren zeventig werd gezag verguisd: het hoorde bij onderdrukking, betutteling, bevoogding, macht, ongelijkheid en andere dingen waar de samenleving zo nodig vanaf moest. Gezag werd gezien als haaks op democratie en zelfontplooiing. De antiautoritaire opvoeding werd in de jaren negentig alweer een probleem en iets later werd ook de mondige burger een grootmondige lastpak, maar dat alles gaf het begrip gezag nog geen glans terug. Het enige boek van Richard Sennett dat totaal onbekend is gebleven, is dan ook het boek *Authority* uit 1980. Gezag bleef iets stoffigs en gevaarlijks; het bleef geassocieerd met macht en machtsmisbruik. Wie zichzelf modern en progressief achtte, kon het wel over leiderschap of inspiratie hebben maar niet over gezag. Sociologen volgden de tijdgeest hierin op de voet en gezag, bij Weber en Durkheim nog een leidend concept, was dus geen onderwerp meer voor sociologen.

Maar dat is onlangs veranderd, getuige het feit dat er recentelijk maar liefst vier Nederlandstalige sociologische boeken verschenen over gezag: *Gezagsdragers*, onder redactie van Thijs Jansen, Gabriel van den Brink en Rene Kneyber, *Onbevoegd gezag: Hoe burgers zelf de gezagscrisis aanpakken*, onder redactie van Stijn Sieckelinck, Sanne van Buuren en Halim El Madkouri, *Het verlangen naar gezag* van Christien Brinkgreve en *Wat is er mis met gezag?* van Jurriën Rood. Over de laatste twee gaat deze recensie (aan de eerste twee heb ik zelf meegewerkt). Mogelijk komt al deze sociologische aandacht doordat er de laatste jaren veelvuldig wordt gesproken over een gezagscrisis. Het geweld tegen hulpverleners is zo'n veelbesproken onderwerp, net als het meer recente voorbeeld van geweld tegen grensrechters in het voetbal. In de Angelsaksische literatuur heb ik zo'n revival van gezag nog niet kunnen bespeuren. Mogelijk is deze herleving van de belangstelling voor gezag specifiek voor Nederland, als een van de reacties op de hier immers ook zo heftige en invloedrijke jaren zestig en zeventig.

Het verlangen naar gezag van Brinkgreve valt in de respectabele traditie van het sociologische essay: goed geschreven, met een mooie combinatie van persoonlijke en wetenschappelijke bronnen die tot zelf verder denken aanzet. Brinkgreve valt de lezer niet lastig met verwijzingen en put vrijelijk uit wetenschappelijke bronnen, gesprekken en eigen ervaringen. Ze vertrekt vanuit de constatering dat er behoefte is aan gezag, maar dat oude vormen niet meer werken. 'Gezag is niet meer vanzelfsprekend, het moet worden toegekend, maar op basis waarvan?'

vraagt ze zich af (p. 10). Niet meer op grond van traditie maar op grond waarvan dan wel? Welke figuren kennen we nu gezag toe, in welke figuraties? Brinkgreve begrijpt de hedendaagse worsteling met gezag vooral uit het 'loslaten van begrenzingen' (p. 212). Externe dwang wordt zelfdwang, is haar herkenbaar Eliaans idee. En dat gaat niet vanzelf: 'we hebben ons willen bevrijden van bevoogding maar het loslaten van begrenzingen heeft geleid tot andersoortig ongerief en onbehagen dan die het gevolg zijn van onderdrukking, en doet mensen soms terugverlangen naar de orde en het houvast van vroeger' (p. 212). We hebben nu veel vrijheid maar weinig houvast: 'vrijheid zonder houvast geeft weinig meer dan leegte' (p. 216). Je kunt vrijheid alleen genieten binnen gebondenheid en heldere kaders en een verhaal over waar we naartoe gaan en wat ons bindt. Zulke gezagsvolle verhalen werden traditioneel bijvoorbeeld geboden door religie, deze missen we nu. Zonder gezagsvolle instituties en verhalen is het voor concrete gezagsdragers moeilijk om gezag uit te oefenen, suggereert ze: het komt dan helemaal op hen aan, ze worden niet meer gesteund en uitvergroot door gezagsvolle, kaderstellende instituties. Zonder heldere kaders kun je als gezagsdrager geen gezag uitoefenen.

Brinkgreve behandelt in het bijzonder de terreinen van gezin, onderwijs en werk. In het gezin en het onderwijs is gezag uitoefenen moeilijk geworden, natuurlijk vanwege de bekende grotere mondigheid van burgers en dus ook van jongeren, maar ook vanwege onzekerheid over waartoe je kinderen eigenlijk vormt en opleidt, en zoals gezegd vanwege het ontbreken van heldere kaders. Bij werk kijkt Brinkgreve niet zozeer naar gezagsproblemen maar meer naar alternatieve vormen van gezag. Met wie ze ook praat en wie ze ook leest, het valt haar op dat steeds dezelfde termen terugkeren wanneer het om gezag gaat: termen als verbondenheid, inspiratie, leiderschap, communicatie. Die wijzen op nieuwe vormen van gezag, betoogt Brinkgreve. Maar wat die nieuwe vormen van gezag precies zijn, blijft in het hoofdstuk over werk hangen in de energieke maar vage praat van de organisatieadvieswereld waardoor Brinkgreve zich laat meevoeren.

Op dat punt wordt filosoof en filmmaker Jurriën Rood concreter, dankzij zijn empirisch onderzoek naar het gezag van de politie. Hij liep mee met straatagenten en observeerde hoe ze in de publieke ruimte gezag uitoefenen. Dit leverde een prachtig boek op met doorwrochte analyses. Afgaand op berichten uit media en onderzoek verwachtte Rood dat de politie nauwelijks gezag heeft op straat, maar het tegendeel is waar, ontdekte hij. De politie heeft op straat juist verpletterend veel gezag. Bijna iedereen gehoorzaamt, en bijna iedereen betaalt braaf boetes, ook tamelijk hoge. Het publiek gehoorzaamt zelfs politieagenten in opleiding met nog nauwelijks ervaring.

Wat maakt politiegezag zo succesvol? Misschien wel de aanwezigheid van Rood zelf, die ik ken als een ontwapenende, vriendelijke grijzende man. Helaas reflecteert hij weinig op de invloed van zijn eigen aanwezigheid voor zijn onderzoeksresultaten. Rood wijt het succes van politiegezag aan twee factoren. Ten eerste het uniform. Dit drukt uit dat er niet zomaar iemand tegenover je staat die je zegt wat je moet doen: achter deze persoon staat de voltallige politiemacht en eigenlijk de rechtsstaat zelf. Het gezag van de politie heeft veel te maken met het instituut politie. Het instituut politie heeft gezag, en dat gezag straalt af op de uniformdra-

gende agent. Het uniform ‘wijst op het werkzame gezag van de organisatie achter dat uniform en de toegekende macht aan die organisatie’ (p. 46).

Ten tweede berust het gezag op de manier van optreden: de verbale en sociale vaardigheden van de agent. Het gezag van de politie is sociaal en inderdaad communicatief, maar wel in combinatie met duidelijke regels en sancties. Het is de combinatie van ‘de sterke arm en de betrokken hand’, aldus Rood, die ook filmer is en dit in het filmpje *De onbekende politie* in beeld heeft gebracht. Het is ‘gezagsuitoefening met uitleg’. Elke handeling wordt aangekondigd, en men blijft communiceren. Zelfs tegen mensen die weigeren te gehoorzamen en mee te werken, blijft men vriendelijk en beleefd, en men blijft uitleg geven: ‘Meneer, u bent aangehouden. Gaat u meewerken?’ (p. 41). En de eerstejaars politiestudenten noemen desgevraagd steevast vijf elementen van politiegezag: houding (beleefd maar duidelijk), mond (sociale vaardigheden), wapens, kennis (‘geestelijke vaardigheden’) en uniform (p. 41). Ze worden dus opgeleid met zelfvertrouwen en een duidelijk verhaal over hun eigen gezag. Kom daar in het onderwijs, de zorg of het welzijnswerk maar eens om!

Maar grote zingevende kaders biedt de politie toch niet? Afgaand op het betoog van Brinkgreve heeft de politie die wel nodig om goed gezag uit te kunnen oefenen. Je kunt echter betogen dat de politie bij uitstek de institutie is die wel een groot zingevend kader biedt. De politie belichaamt sociale cohesie in een liberale samenleving. Waar we het in elk geval over eens zijn is dat veiligheid belangrijk is, dat mensen te allen tijde kosteloos beschermd moeten worden tegen schade en gevaar. Van alle hedendaagse instituties is de politie misschien wel het minst omstreden, juist omdat de politie dit liberale verhaal belichaamt.

Waar Brinkgreve en Rood het over eens zijn, is dat hedendaags succesvol gezag een combinatie is van streng en vriendelijk, van begrip en empathie tonen maar niettemin ook van heldere kaders en regels stellen. Wat beiden voor modern gezag ook cruciaal achten is het goede voorbeeld geven. Gezag is persoonlijk, betoogt Brinkgreve, gezagsuitoefenaren moeten persoonlijk het goede voorbeeld geven. Bij de politie nemen ze die taak heel serieus: je moet je als diender beter gedragen dan de burgers, je moet altijd beleefd zijn, en vriendelijk, voorkomend en beheerst.

Beide boeken relativeren de noodkreten over een gezagscrisis. Maar beide betogen ook dat het beter kan. De toekomst ligt volgens Brinkgreve in een combinatie van oude en nieuwe gezagsvormen: van gezag gebaseerd op expertise en wetten en procedures enerzijds met gezag op basis van communicatie en empathie anderzijds (zoals ik eerder betoogde en ze in haar verantwoording ook aangeeft). ‘Combinaties van openheid en beslistheid, contact maken en optreden, ruimte geven en richting bepalen’ (p. 214). Gezag moet een overtuigend perspectief bieden; het moet ‘luisteren en een kader bieden’ (p. 215). En, ‘wat vooral nodig is, is een inspirerend verhaal waar mensen zich deel van voelen uitmaken en waaraan ze willen bijdragen’ (p. 216).

De politie heeft dat verhaal, en daardoor is de politie een gezagsvolle institutie, en kunnen dienders gezagsvol optreden, zou je op grond van het onderzoek van Rood kunnen concluderen. Het is voor de diender heel duidelijk wat het gezag van

de politie is en waarop dat gebaseerd is. Voor veel andere instituties ontbreekt die duidelijkheid.

Rood reflecteert aan het slot van zijn boek op de vraag wat we van het succesvolle politiekegezag kunnen leren over de bredere kwestie van het gezag van de overheid onder burgers. Voor gezagsuitoefening moet de overheid een visie op het goede leven hebben, betoogt ook Rood. De politie kan volstaan met een negatieve visie: het voorkomen en bestrijden van schade. Maar de overheid in ruimere zin heeft een positieve visie nodig, die volgens Rood ontleend kan worden aan de ‘capabilities approach’ van de filosofe Martha Nussbaum. Nussbaum benoemt tien *capabilities* die iedereen moet kunnen uitoefenen, zoals gevoelens kunnen uiten en sociale banden kunnen aangaan (p. 291). Het is de taak van de overheid om dit mogelijk te maken, vindt Rood, en aan het communicatief uitoefenen van die taak kan de overheid haar gezag ontlenen.

Beide boeken vertellen samen via de kwestie van gezag veel over het succes en het failliet van de liberale samenleving. In die samenleving heb je nog steeds gezagsverhoudingen nodig, die gevoed moeten worden door inspirerende en bindende verhalen waarmee mensen zich vrijwillig engageren. Het negatieve verhaal van misdaad bestrijden en schade en overlast bestrijden is ook in een liberale samenleving helder en biedt voldoende kader aan de politie als primaire drager van dit verhaal. Maar positieve verhalen hebben we nauwelijks, en op terreinen waar positieve doelen worden gesteld zoals ontplooiing, ontwikkeling of gezondheid, is het door het ontbreken van een groter moreel kader moeilijker om gezag uit te oefenen.

Zowel bij de politie als bij andere instituties is gezag alleen uit te oefenen met de combinatie van ‘de sterke arm en de betrokken hand’, betogen beide auteurs. Bij Rood is het heel duidelijk dat gezag ook die sterke arm-kant heeft. Gezag moet worden gehoorzaamd, en de kunst is om dit vriendelijk en geweldloos te doen en daarmee vrijwillige medewerking te krijgen. Maar de sterke arm is er altijd, en die moet ook zichtbaar zijn, vandaar het belang van het uniform.

Brinkgreve heeft een softer idee van gezag. Zij wijkt soms uit naar formuleringen die suggereren dat het ook zonder die sterke arm kan. Zij suggereert dat gezag toch niet met macht te maken hoeft te hebben, maar vooral met communicatie en inspiratie. Alternatieve vormen van gezag gaan over communicatie en inspiratie, betoogt zij, zoals hierboven al ter sprake kwam. Maar wat als mensen ondanks inspiratie en communicatie toch niet doen wat de (communicerende en inspirerende) leider zegt? Heeft deze dan voldoende gezag om ze daar toch toe te bewegen? Gezag is en blijft immers een machtsverhouding, zoals Brinkgreve ook stelt. Het is alleen wel een machtsverhouding met instemming van degene over wie macht wordt uitgeoefend. Maar wat er gebeurt in conflictueuze situaties, wanneer het op gezag aankomt, blijft onduidelijk.

Brinkgreve onderscheidt ‘gezag voor mij’ van ‘gezag over mij’. ‘Gezag voor mij’ is voor haar inspiratie, ‘gezag over mij’ vindt ze macht. Iemand die inspireert, die een goed voorbeeld geeft in denken en doen, ‘zo iemand heeft voor mij gezag – niet over mij maar voor mij’ (p. 216). ‘Gezag voor mij’ lijkt me een interessante freudiaanse verdichting: een samentrekking van ‘gezag over mij’ en ‘ontzag voor mij’. Het machtsaspect – dat iemand de baas is, dat er besluiten genomen moeten

worden, dat mensen zich moeten schikken in de besluiten van anderen, ook als ze het er niet mee eens zijn en dat hebben kunnen laten blijken maar geen gelijk of geen meerderheid achter zich kregen – al die hardere kanten van gezag kunnen we niet onder het tapijt vegen zonder gezag zelf te miskennen. Met deze freudiaanse beschrijving illustreert Brinkgreve dat ook zij nog met gezag worstelt, en het liever bij ontzag zou laten. Een herkenbare worsteling, die zij zeer herkenbaar verwoordt.